

Şükrü Hanioglu

*Preparation for a Revolution:
The Young Turks, 1902-1908*

Oxford University Press, Oxford 2001, xvi-538 s.

Enes KABAKCI

Şükrü Hanioglu'nun *The Young Turks in Opposition*¹ başlıklı çalışmasının devamı niteliğinde olan bu eser, Jön Türk hareketinin anlaşılmasına yönelik bugüne kadar yapılan en önemli katkılardan biridir. Çok çeşitli arşiv kaynaklarından (İstanbul, Kahire, Selanik, Sofya, Tirana, Viyana, Cenevre, Paris, Londra, Tokyo...) beslenilerek hazırlanan kitabın sonunda önemli bir yer tutan (s. 319-498) oldukça ayrıntılı notlar kısmı, eserin ampirik olarak ne kadar sağlam bir temele oturduğu konusunda yeterince fikir vermektedir. Bu denli geniş bir malzeme kümesinden yola çıkılarak hazırlanan eser, zengin bir kavramsal çerçeveye de sahiptir. Hanioglu'nun çalışması, Jön Türk tarihinin daha iyi anlaşılması için sayısız yeni olgu ve belgeyi gün ışığına çıkarmakla kalmamakta, aynı zamanda hareketin düşünce ve eylem boyutunu kavramada teorik açılımlar da sunmaktadır.

Kitabın kısa giriş bölümünde (s. 3-7), Jön Türklerin homojen bir yapıya sahip olmadıkları, hareketi meydana getiren aktörlerin düşünce ve eylem biçimleri bakımından büyük bir çeşitlilik arz ettiği

¹ Oxford University Press, Oxford 1995, 390 s. Hanioglu'nun bu çalışmasının ilk hali Türkçe olarak, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)* başlığıyla yayımlanmıştır (İletişim Yayınları, İstanbul 1985, 664 s.).

vurgulanır. Jön Türk hareketinin halk içinde fazla taraftar bulmadığı, buna karşın seçkinler arasında büyük ilgi gördüğü belirtilir. Kitabın amaçları giriş bölümünde şöyle ifade edilir: 1902-1908 arasında Jön Türk hareketini detaylı bir şekilde tasvir etmek, bu meyanda başlıca Jön Türk örgütlerini ele almak ve bunlar arasındaki farklılıkları belirtmek, 1908 öncesi ülke dışında bulunan Jön Türklerin düşünsel ve siyasal söylemleri ile devrim sonrası söylem ve pratikler arasındaki devamlılığı göstermek (II. Meşrutiyet dönemine ait temel düşünsel / siyasal meseleler Jön Türkler tarafından 1908 öncesinde tartışılmıştır), 1908 arefesinde Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde meydana gelen halk isyanları hakkında malumat vererek bu konudaki genel kabulleri tartışmak, Jön Türklerin son vermeyi amaçladığı rejimin özelliklerini ortaya koymak ve son olarak, II. Meşrutiyet dönemindeki gelişmeleri daha iyi kavrayabilmek için, karmaşık ve eklektik Jön Türk *Weltanschauung*'unu ve bunun 1902-1908 yılları arasında geçirmiş olduğu değişimi incelemek.

İkinci bölümde, (*"The 'Majority' and its Activities, 1902-1905"* s. 8-27) 1902 Jön Türk Kongresi sonrasında ortaya çıkan üç ana kol ele alınır. Fransa'daki Osmanlı sefiri Münir Bey'in tipolojisini ödünç alan Hanioglu (s. 8), bu üç ana grubu; "Çoğunluk" olarak adlandırılan Sabahaddin'in grubu, Ahmed Rıza'nın taraftarları ile aktivistler olarak adlandırılan kesimin bir araya gelmesinden doğmuş olan "Koalisyon" ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bazı eski üyelerinin bir araya geleerek oluşturdukları grup olarak belirtir. 1902 Kongresi ile keskinleşen bu üçlü ayrışma, kongre öncesinde Jön Türk hareketi içinde salt bir Abdülhamid karşıtlığının ötesinde hem düşünsel hem de siyasal eylem biçimi hususunda bazı farklılaşmaların belirmiş olduğunu göstermektedir. Jön Türklerin bir kısmı, Ermeni ve Arnavut grupların yanı sıra başta İngiltere olmak üzere Batılı güçlerin desteğinin alınması gerektiğini ifade ederken diğerleri, özellikle dış güçlerin devrim sürecine dâhil edilmemeleri konusunda ısrar ederler. Bu bölümde ayrıca "Çoğunluk" tarafından padişahı devirmek amacıyla 1902-1903 yıllarında planlanan ve başarısızlıkla sonuçlanan darbe teşebbüsü de ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde (*"The Coalition between the Followers of Ahmed Rıza and the Activists"*, s. 28-49) 1902 Jön Türk Kongresi'nde "azınlıkta" kalan Ahmed Rıza yandaşları ile eylemciliği ön plana çıkaran grup arasında oluşan koalisyonun görüş ve faaliyetleri incelenir. Pozitivizmi benimsemiş Ahmed Rıza'nın ilk planda "devrimci" bir eylem tarzını kategorik olarak reddetmesi ve bunun yerine "barışçı" ve "evrimci" bir mücadeleyi öngörmesi, eylemciliği savunan grup içinde hoş-

nutsuzlukla karşılaşılır. Batılı güçlerin müdahalesine karşı olma ortak paydasında buluşan bu iki farklı kesim, örgütsel zayıflıklarına ve aralarındaki düşünsel anlaşmazlıklara rağmen birlikte *Şûra-yı Ümmet* adında bir yayın organı çıkarmayı başarırlar. Osmanlıcılık düşüncesinden Türkçülüğe doğru geçişin de bir ifadesi olan bu gazetenin sayfalarında Ermeni, Rum ve Arap karşıtı söylemlere rastlanır. Henüz Jön Türklerin genelini etkisi altına almamış olsa da milliyetçi fikirlerin bu gazetede nispeten erken bir dönemde dile getirilmeye başlanması dikkat çekicidir.

Dördüncü bölümde ("*Minor Young Turk Groups*", s. 50-81) başlıca iki büyük grubun dışında kalan, İttihad ve Terakki Cemiyeti bakiyesi küçük Jön Türk öbekleri ele alınmaktadır. Bunlar arasında, Tunalı Hilmi çıkardığı *Ezan* gazetesinde Müslümanları tekbirler ile cihada ve Türklere yardım etmeye çağırırken, Arnavut asıllı Derviş Hima *İttihad-ı Osmânî* gazetesinde çözüm olarak federal bir yapı önermektedir (s. 51-52). İlerleyen yıllarda Hilmi Türkçülüğe, Hima ise Arnavut milliyetçiliğine kayacaktır. Bir diğer eski İttihatçı Edhem Ruhi ise *Osmanlı* gazetesinde Türkçü tezler savunmakta, Abdullah Cevdet ile birlikte anarşist-nihilist akımlara ilgi duymaktadır. Bu örnekler, Jön Türklerin kayda değer bir kesiminin, düşünsel geçişkenliklere, hatta zaman zaman savrulmalara ne kadar açık olduklarını göstermektedir. Bu bölümde ayrıca bazı Jön Türkler ile Theodor Herzl arasındaki ilişkiler ayrıntılı bir şekilde ele alınmakta ve gerçekleşen görüşmeler canlı bir anlatımla aktarılmaktadır. Abdullah Cevdet'in, Abdülhamid ile Herzl arasında aracılık yapmak için siyonist liderden para talep etmesi, Ali Nuri'nin (Gustaf Noring) Herzl'e Abdülhamid'e yönelik bir suikast planı teklif etmesi, Herzl'in ise bu teklifi değerlendirdikten sonra "muhtemel olanla değil mevcut hükümetle görüşmeyi tercih etmesi" kitaptaki ilginç pasajlar arasındadır.

Beşinci bölümde ("*Sabahaddin Bey and His League of Private Initiative and Decentralization, 1905-1907*", s. 82-129) Prens Sabahaddin ve onun adem-i merkeziyet programı incelenir. Demolins'in *À quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons?* (Anglo-saksonların Esbab-ı Faikiyeti Nedir?) adlı eserinden etkilenen Sabahaddin 1904'te Uluslararası Sosyal Bilim Cemiyeti'ne (*Société internationale de Science sociale*) üye olur ve bu oluşumun faaliyetlerine önemli katkılarda bulunur. Sabahaddin'in adem-i merkeziyet programı Ahmed Rıza tarafından "esnek, müphem ve karanlık" olarak nitelendirilir ve ayrıca "atalarının kanlarıyla suladıkları bu vatanın gerçek ve meşru sahiplerinin kendileri" (yani Terakki ve İttihad Cemiyeti mensupları) olduğunu savunan Bahaddin Şakir'in sert eleştirilerine maruz kalır

(s. 89). Bu bölümde ayrıca Sabahaddin'in Ermeniler ile geliştirmeye çalıştığı ilişkiler de ele alınır. Sabahaddin ilişkiye geçtiği Ermeni gruplara “eylem” ile değil “fikir” ile propaganda yapmalarını tavsiye eder. Sabahaddin, “göçebe Kürt aşiretlerinin sürekli saldırılarına maruz kalan Ermeni ve Türklerin ortak menfaatlere” sahip olduklarını savunur (s. 85) ve Ermeniler -dinî değil- politik nedenlerle “savaşçı Kürtler” tarafından ortadan kaldırılmasalardı “Türk Liberalleri”nin gelecekteki müttefikleri olacaktı diye yazar (s. 128). Bu bölümde ayrıca Anadolu'nun değişik yerlerinde (Kastamonu, Trabzon, Diyarbakır, Van, Erzurum, vs.) 1905-1907 yılları arasında meydana gelen ayaklanmalara da geniş bir yer ayrılır. Bu konu hakkında Osmanlı arşivlerinde bulunan çok sayıda belgeden hareketle Hanioglu, iddia edilenin aksine, sözkonusu tarihlerde başgösteren isyanların, Prens Sabahaddin grubu gibi siyasal muhalefet gruplarının teşviki ile meydana gelmediğini, merkezî bir yönlendirme ile değil daha çok yerel dinamiklere ve genelde iktisadi nedenlere bağlı olduğunu tespit eder (s. 121).

Altıncı bölümde (“*The Reorganization of the Coalition and the Emergence of the CPU*”, s. 130-190), Türkçü ve eylemci bir çizgiyi savunan Dr. Bahaeddin Şakir ve Dr. Nazım'ın önemli birer aktör olarak sahneye çıkmaları, Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti'nin kurulması, örgütlenmesi ve faaliyetleri incelenir. “Adriyatik Denizi'nden Çin Denizi'ne kadar uzanan bölgeyi içine alacak bir Türk Birliği” kurma ideali yeni oluşumun gündemine girer (s. 158). Hanioglu'na göre, Balkanlar'da “gönüllü fedai” (*self-sacrificing volunteers*) grupları oluşturacak kadar eylemci bir çizgiyi savunan Terakki ve İttihad Cemiyeti'nin (s. 149) radikal talepleri olan bir örgüt olduğunu iddia etmek zordur (s. 190). Fikir ve aksiyon düzeyinde çelişkili tavırlar sergilesele de yeni oluşuma asıl rengini veren derin bir ideolojik muhafazakârlıktır. Terakki ve İttihad Cemiyeti'nin devleti her daim yücelten ve onu hedef alan hiçbir eylemi meşru görmeyen tavrı, örneğin İhtilalci Ermeni Federasyonu'nun (Daşnaktsutyun) Osmanlıları askerlik yapmamaya çağırma teklifini reddetmesi (s.196), bu muhafazakâr ideolojinin en belirgin göstergeleri arasındadır.

Yedinci bölümde (“*The 1907 Congress of 'Ottoman Opposition Parties'*”, s. 191-209) Hanioglu, 1908 Devrimi'nin gerçekleşmesine giden yolda önemli bir aşama olan “Osmanlı muhalefet partileri”nin 1907'de düzenlediği 2. kongreyi ele almaktadır. Türk ve Müslüman gruplarla (başta İttihatçılar olmak üzere) İhtilalci Ermeni ve Makedon gruplar arasındaki tartışma ve ittifaklara değinilmektedir. Jön Türklerin tedrici olarak daha eylemci bir programı savunmaya başladığı, geçmişte hâkim olan nispeten daha yumuşak siyasi söylemin yerine,

değişimin “devrimci yollarla” gerçekleşmesi gerektiği ve “silahlı direniş”in şart olduğu tarzındaki düşüncelerin yaygınlık kazandığı görülmektedir. Bu çerçevede, gerek sivil eylemler (grevler), gerekse silahlı direniş ile Sultan Abdülhamid’in tahtan inmeye mecbur edilmesi ve propaganda faaliyetlerinin özellikle ordu içine yönlendirilmesi kararlaştırılmıştır (s. 205).

Sekizinci bölümde (“*The CPU at Work. The Preparation and Execution of the Young Turk Revolution of 1908*”, s. 210-278), devrimci bir eylem tarzı benimseyen Terakki ve İttihad Cemiyeti’nin 1908 yılında elde ettiği başarıyı, sadece Abdülhamid yönetiminin hazırlıksız yakalanması ile açıklamanın yanlış olacağı, söz konusu sürecin analizinde örgütün, devrime yönelik gösterdiği faaliyetlerin de dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca Mustafa Kemal’in Şam’da -Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’ni kurması- ve Selanik’te Jön Türk hareketi içinde oynadığı rolü değerlendirilmektedir. Selanik’te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Terakki ve İttihad Cemiyeti’nin birleşmelerine temas edilmekte ve birleşme sözleşmesinin metni verilmektedir (s. 215-216). Dr. Nazım ve Bahaeddin Şakir ikilisine Talat Paşa’nın da eklenmesiyle örgüt daha da askeri bir nitelik kazanmıştır. Mistik bir havada gerçekleştirilen yemin törenleri ve cemiyete has bir armanın hazırlanması bu dönemde örgütte görülen değişiklikler arasındadır. Bu arada, eylemci hareket tarzı giderek daha ön plana çıkmış, bu doğrultuda orduya yönelik propaganda da yoğunluk kazanmıştır. Ahmed Rıza gibi barışçıl yöntemlerin izlenmesi noktasında taviz vermeyen pozitivist bir lider dahi bu dönemde kaleme aldığı bir “açık mektup” ile subayları, yanlarına alacakları on-onbeş askerle çeteler halinde örgütlenip halkı zulümden kurtarmaya çağırmıştır. Bu tarz bir güç kullanımı, olumsuz sonuçları beraberinde getirecek genel isyan ve devrimden çok daha isabetli olacaktır (s. 224). Bu bölümde ayrıca, 1908 devriminin gerçekleşmesini hızlandıran dış ve iç faktörler ile Terakki ve İttihad Cemiyeti’nin bu süreçte Yunan, Arnavut, Sırp örgütleri ve Yahudiler ile olan ilişkileri üzerinde durulmaktadır.

Dokuzuncu bölümde (“*The CUP Consolidates Its Revolution*”, s. 279-288) “hürriyet”in ilanından sonra Jön Türlerin, İttihad ve Terakki Cemiyeti’ni “devletin ruhu” ve “cemiyet-i mukaddese” olarak nitelermeye başlamaları değerlendirilmektedir. 1908 devriminin ertesinde Cemiyet, tıpkı 1789 sonrasında Fransa’da “Cumhuriyeti içeride ve dışarıda korumak” üzere kurulan *Comité du salut public* gibi hareket etmeye başlamış, bu durum seçimler sonrası meclisin toplanmasına kadar sürmüştür. Sahip oldukları yetişmiş insan kaynağının sınırlılı-

ğına rağmen İttihatçılar, devrimden sonra bürokratik kadroları ele geçirmeye önem vermişlerdir. 1906–1910 yılları arasında, yüksek bürokraside gerçekleşen kadro değişiklikleri bir tablo ile iki dönem halinde (Mart 1906-23 Temmuz 1908 / 24 Temmuz 1908- Mart 1910) oransal olarak karşılaştırılmıştır (s. 287).

Onuncu bölümde (“*Political Ideas of the Young Turks, 1902–1908*”, s. 289-311) İttihad ve Terakki Cemiyeti içinde yeni simaların belirmesi ve “faydacı eylemcilik”in kabul görmesi sonucunda örgütün daha önce sahip olduğu entelektüel eğilimlerden büyük ölçüde uzaklaşması üzerinde durulmaktadır. Bu yeni durum, askerlerin sosyal ve politik hayatta bir rol üstlenmeleri neticesini de beraberinde getirmiştir. İttihatçılar askeriyenin güçlenmesini “yeni topraklar fethetmek için değil”, askerlerin toplumda etkin bir rol oynayabilmesi için arzu etmişlerdir. Hanioglu bu düşüncenin başlıca esin kaynağının Colmar von der Goltz’un Türkçeye *Millet-i Müsellaha* olarak çevrilen ve tüm askeri öğrencilere okumaları tavsiye edilen *Das Volk in Waffen* adlı eserinin olduğunu belirtir. İttihatçıların toplum ve siyasete bakışında özellikle sosyal darwinizm belirleyici olmuştur. Cemiyet ayrıca zamanla Türkçü bir çizgiye gelmiştir. Ancak İttihatçılar, 1908’in öncesinde ve sonrasında, şartlara göre Osmanlı ve panislamist söylemler de geliştirmişlerdir. Birçok konuda fırsatçı söylem ve politikalar geliştiren örgütün halka karşı olan tavrı ise hep aynı kalmıştır: İttihatçılar, halkın siyasete katılımına hiçbir zaman sıcak bakmamışlar, “devrimin sokakta değil hükümette, okulda, bilimde” olmasını istemişlerdir (s. 292).

Sonuç kısmında (s. 312-318) Hanioglu, 1908 sonrasında İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin merkez komitesinin İmparatorluğu kurtarmak adına *imperium in imperio* haline geldiğini belirtir. Cemiyet bu arada, materyalizm, pozitivizm, sosyal darwinizm gibi fikir akımlarının da etkisiyle yukarıdan aşağıya doğru bir aydınlanma sağlamayı da hedefler. Nitekim en büyük “sosyolog olarak nitelendirdikleri” Le Bon’a olan ilgilerinin en önemli nedeni de, elitlerin işini kolaylaştırmak için kitlelerin psikolojisini anlama isteğidir.

Hanioglu’nun Jön Türk tarihi ile ilgili bu çok önemli eserinin kısa zamanda Türkçe’ye kazandırılmasını ve *The Young Turks in Opposition* ile başlayıp *Preparation for a Revolution* ile devam eden serinin, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidarda olduğu 1908-1918 dönemini inceleyen bir çalışmayla tamamlanmasını diliyoruz.